

بسم الله الرحمن الرحيم

تبیین قرآن

درس گفتارهایی از: مسعود بسیطی

در این دوره درباره‌ی تبیین قرآن و نحوه‌ی بهره‌مندی از هدایت این کتاب نورانی سخن خواهیم گفت؛ و به این موضوع می‌پردازیم که چگونه می‌توان منظور حقیقی خدا را از کلامش دریافت. این مبحث در هفت گفتار و طی هفت هفته‌ی متوالی جهت استفاده‌ی علاقمندان ارائه می‌گردد.

درس دوم: آیات مُجَمَّل، مبهم، متشابه و متناقض در قرآن

در جلسه‌ی گذشته به این موضوع پرداختیم که قرآن در عین جامعیت و «تبیین کل شیء» بودن، مُجَمَّل است؛ و در عین اینکه کتاب هدایت بشریت خوانده شده، ظاهراً ابهامات متعددی دارد. در این جلسه با تفصیل بیشتری آیات مُجَمَّل، مبهم، متشابه و متناقض قرآن را مورد بررسی قرار می‌دهیم و به این نتیجه می‌رسیم که:

بسیاری از آیات قرآن، به خودی خود، مفهوم نیستند و نمی‌توان از آنها مقصود حقیقی خدا را متوجه شد. تا زمانی که این ابهامات توسط خداوند و یا مرجع مورد تایید او برطرف نشوند، آیات مذکور برای مردمان قابل استفاده نخواهند بود. لذا ضرورت وجود مبینی الهی که به مفاهیم و علوم کلام وحی، اشراف داشته باشد، بدیهی و عقلانی می‌نماید.

آیات مُجَمَّل:

واژه‌ی «مُجَمَّل»، در مقابل کلمه‌ی «مفصل» استفاده می‌شود. در ادبیات عرب، هرگاه متکلم درصدد بیان تام نباشد و گفتار او به روشنی بر مرادش دلالت نکند، کلامش را «مُجَمَّل» گویند. ^۱ در قرآن کریم نیز آیات متعددی وجود دارد که در آنها موضوع مورد بحث به روشنی و با جزئیات لازم باز نشده و از این رو این آیات، اصطلاحاً «مُجَمَّل» نامیده می‌شوند.

آیات مُجْمَل، بیشتر در حوزه‌ی احکام و آداب شریعت دیده می‌شوند. به عنوان نمونه دستورهای قرآنی مانند برپایی نماز، به جا آوردن حج، پرداخت زکات و روزه گرفتن، جزو آیات مُجْمَل هستند؛ چراکه کیفیت انجام آنها به وضوح توضیح داده نشده و حتی با جمع آوری همه‌ی آیات این حوزه، نمی‌توان به چگونگی اجرای این دستورات پی برد.

بدیهی است تا زمانی که این آیات، مُجْمَل باقی بمانند، نمی‌توان توقع فهم و اجرای انتظارِ اجرای آنها را از کسی داشت. بنابراین، یا باید کیفیت اجرای این دستورات، توسط خود خداوند تبیین شود؛ یا باید مرجعی که مورد تایید خداوند باشد، برای تبیین آیات مُجْمَل، معرفی گردد تا مردم به ایشان مراجعه کنند. وگرنه مردم چگونه کلام خدا را اطاعت کنند و با چه کیفیتی نماز بخوانند یا روزه بگیرند یا زکات دهند یا ...؟

آیات مُجْمَل، تنها محدود به حوزه‌ی احکام و دستورات شرعی نیست؛ بلکه برخی آیات اعتقادی و معرفتی را نیز شامل می‌شوند. به عنوان نمونه در آیات زیر، از مفاهیمی سخن به میان آمده که درباره‌ی چیستی و چگونگی آنها در هیچ جای قرآن توضیحی نیامده است:

- «لَيَالٍ عَشْرٍ» به معنای شب‌های دهگانه، در: سوره فجر، آیه ۲.
- «دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ» به معنای جنبده‌ای از زمین، در: سوره نمل، آیه ۸۲.
- «شَاهِدٍ وَ مَشْهُودٍ» به معنای گواه و گواهی شده، در: سوره بروج، آیه ۳.
- «سِدْرَةَ الْمُنْتَهَى» به معنای سدره منتهی، در: سوره نجم، آیه ۱۴.
- «الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ» به معنای درخت ملعون، در: سوره اسراء، آیه ۶۰.
- «جَنَّاتٍ» به معنای دو بهشت، در: سوره الرحمن، آیه ۴۶.
- ...

مردم برای فهم این آیات نیاز به توضیح شفاف‌تری دارند؛ وگرنه از کجا باید بدانند مثلاً منظور خدا از شب‌های دهگانه که به آنها سوگند یاد کرده، چیست؟ و یا مقصود از دو بهشت یا شجره‌ی ملعونه چیست؟

آیات مبهم:

ظاهر برخی از آیات قرآن، نامفهوم، گنگ و مبهم^۲ هستند؛ به گونه‌ای که خواننده حتی نمی‌تواند موضوع مورد بحث آن آیه را تشخیص دهد. حروف مقطعه، نمونه‌ی بارز این دسته آیات هستند. مانند: «الم»^۳، «الر»^۴، «طسم»^۵ و بدیهی است تا زمانی که این آیات، توسط خداوند متعال یا مرجع تایید شده از سوی او تبیین نشوند، برای مردم قابل استفاده نخواهند بود.

آیات متشابه:

«متشابهات»، آیاتی هستند که از نظر لفظ یا معنی، چند پهلو هستند و این قابلیت را دارند که به معانی گوناگون، تأویل و تفسیر شوند. در این آیات، لزوماً ظاهر آیه از مقصود حقیقی گوینده ی کلام – خداوند متعال – خبر نمی دهد؛^۱ به همین دلیل ممکن است امر بر افراد «مشتبه» شود و برداشت «اشتباه» و نادرستی از کلام خداوند داشته باشند.

آیات زیر، نمونه‌هایی از متشابهات قرآن هستند که به نظر می‌رسد مقصود خدا از کلامش چیزی متفاوت از ظاهر آیه باشد:

- "آنها (در روز قیامت) از خدا محجوب هستند"^۲. آیا به راستی عده‌ای در روز قیامت از دید خداوند مخفی می‌مانند؟!
- "و (روز قیامت) پروردگارت و فرشتگان دسته دسته می‌آیند"^۳. آیا به راستی خداوند آمد و شد می‌کند و راه می‌رود؟!
- "در آن روز (قیامت)، چهره‌هایی خرم و شاداب هستند که به سوی پروردگار خویش نظاره می‌کنند"^۴. آیا به راستی چهره‌ی خداوند همانند سایر مخلوقات، قابل رؤیت است؟!
- "خدای رحمان بر عرش قرار گرفته است"^۵. آیا به راستی خداوند مانند سایر مخلوقات نیازمند به مکان است؟!
- "دو دست خدا گشوده است"^۶. آیا به راستی خداوند همانند آدمی دارای دو دست است؟!

تا زمانی که مفهوم صحیح این آیات، مشخص نشود، مقصود حقیقی خدا از این عبارات، قابل فهم و تشخیص نخواهد بود. بنابراین، ضرورت وجود یک **رافع اختلاف** که از سوی خدای متعال تایید شده باشد، بدیهی و عقلانی می‌نماید. در غیر این صورت، مردمان، دچار سردرگمی می‌شوند و به هدایت وعده داده شده در قرآن دست نخواهند یافت.

آیات متناقض:

آیات متناقض، آیاتی هستند که **ظاهراً** در تضاد با آیات دیگر دیده می‌شوند. در بسیاری از موارد، به دلیل برداشت اشتباه از متشابهات، این تصور ایجاد می‌شود که برخی آیات قرآن، با یکدیگر در تناقض هستند. به عنوان نمونه در قرآن کریم چنین آمده: "چشم‌ها او (خداوند) را در نمی‌یابند"^۷؛ اما در آیه‌ی دیگری خداوند

می‌فرماید: "در آن روز (قیامت)، چهره‌هایی خرم و شاداب هستند که به سوی پروردگار خویش نظاره می‌کنند"^{۱۳}. و این سوال پیش می‌آید که: بالاخره خداوند دیده می‌شود یا دیده نمی‌شود؟!

همانطور که اشاره شد، معمولاً دلیل بروز چنین مشکلاتی برداشت اشتباه از آیات متشابه است. بنابراین، باید یک مَبِّینِ الهی که به کلام وحی و مفاهیم و علوم آن، اشراف داشته باشد، درباره‌ی چنین آیاتی توضیح دهد (= تبیین کند) تا مردم در فهم کلام خداوند دچار اشتباه و اشکال نشوند.

قرآن کریم به صراحت مطرح می‌کند که معنا و تأویل آیات متشابه را جز خدا و راسخان در علم، کسی نمی‌داند:

"وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ"^{۱۴}

اما سوال مهم این است: مقصود خدا از «راسخان در علم»، چه کسانی هستند؟

به نظر می‌رسد حتی آیه‌ای از قرآن که درباره‌ی نحوه‌ی بهره‌مندی از آیات متشابه سخن می‌گوید، به اجمال بیان شده و نیاز به تبیین و شفاف‌سازی دارد. در جلسه‌ی آینده به این موضوع می‌پردازیم که:

چه کسی شایسته‌ی تبیین کلام خداست و خداوند این امر مهم را به چه شخصی واگذار فرموده است؟

نکات مهم این جلسه:

- آیات مُجْمَل، آیاتی هستند که در آنها موضوع مورد بحث به روشنی و با جزئیات لازم باز نشده است. مانند بسیاری از آیات مربوط به احکام و دستورهای شرعی.
- آیات مبهم، آیاتی هستند که معنای آنها قابل فهم نیست و رمزگونه بیان شده‌اند. مانند حروف مقطعه.
- آیات متشابه، آیاتی چند پهلو هستند که ظاهر آنها لزوماً به مقصود حقیقی خداوند، اشاره نمی‌کند و از این رو افراد در فهم آنها به اشتباه می‌افتند. مانند بسیاری از آیاتی که درباره‌ی صفات خدا و امور غیبی سخن می‌گویند.
- آیات متناقض، آیاتی هستند که به دلیل برداشت اشتباه از معنای آیه، در تضاد با آیه‌ای دیگر دیده می‌شوند. مانند برخی آیاتی که درباره‌ی فعل خداوند صحبت می‌کنند.
- تا اجمال، ابهام و تشابه موجود در آیات، برطرف نشود، مردم نمی‌توانند به هدایت وعده داده شده در قرآن دست یابند. از این رو ضرورت وجود یک مَبِّینِ الهی که به کلام وحی و مفاهیم و علوم آن، اشراف داشته باشد، بدیهی و عقلانی است.

- ۱- "فیل للحساب الذی لم یفصل والكلام الذی لم یبیین: مجمل ... وقول الفقهاء: المجمل: ما یحتاج إلى بیان" یعنی: به حسابی که به تفصیل نیامده باشد و کلامی که روشن نشده باشد، مجمل گویند ... و بنا به قول فقها، مجمل آن چیزی است که به تبیین نیاز داشته باشد: مفردات راغب، ذیل واژه «جمل».
- ۲- "امر مبهم اذا كان ملتبساً لا یعرف معناه و لا یابہ ... البهْمُ جمع البهیم و هو المجهول الذی لا یُعَرَفُ" یعنی: امری مبهم است که به گونه‌ای پوشیده شده که معنای آن شناخته نشود و بابتی برای (فهم) آن نباشد ... البهْمُ جمع البهیم است و آن مجهولی است که شناخته نمی‌شود: لسان العرب، ذیل واژه «بهیم».
- ۳- قرآن کریم، سوره‌های بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده، آیه ۱.
- ۴- قرآن کریم، سوره‌های یونس، هود، یوسف، ابراهیم و حجر، آیه ۱.
- ۵- قرآن کریم، سوره‌های شعراء و قصص، آیه ۱.
- ۶- "والمتشابه من القرآن: ما أشکل تفسیره لمشابهته بغيره؛ إما من حیث اللفظ، أو من حیث المعنی، فقال الفقهاء: المتشابه: ما لا ینبئ ظاهره عن مراده ... والمتشابه: ما اختلف فیہ" یعنی: متشابه در قرآن، مطلبی است که تفسیر آن به دلیل شباهتش در لفظ یا معنی به چیزی غیر از آن (چه مدّ نظر خداوند بوده)، مشکل است. فقهاء می‌گویند متشابه مطلبی است که ظاهرش از مرادش خبر نمی‌دهد ... و متشابه چیزی است که درباره ی (فهم) آن اختلاف است: مفردات راغب، ذیل واژه «شبه».
- ۷- "إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ": قرآن کریم، سوره مطففین، آیه ۱۵.
- ۸- "وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا": قرآن کریم، سوره فجر، آیه ۲۲.
- ۹- "وَجُوهٌ يَوْمئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ": قرآن کریم، سوره قیامت، آیات ۲۲ و ۲۳.
- ۱۰- "الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ": قرآن کریم، سوره طه، آیه ۵.
- ۱۱- "يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ": قرآن کریم، سوره مائده، آیه ۶۴.
- ۱۲- "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ": قرآن کریم، سوره انعام، آیه ۱۰۳.
- ۱۳- "وَجُوهٌ يَوْمئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ": قرآن کریم، سوره قیامت، آیات ۲۲ و ۲۳.
- ۱۴- قرآن کریم، سوره آل عمران، آیه ۷.